

»Vse moči za procvit našega lepega Kranja«*

Gospodje in tovariši: Kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980. Monika Rogelj (ur.) et al. Kranj: Gorenjski muzej Kranj, 2015. 112 strani. (Zbirka Gorenjski kraji in ljudje; 38)

Gorenjski muzej Kranj je ob letošnji razstavi *Gospodje in tovariši: Kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980* izdal tudi bogato ilustriran katalog, v katerem osvetljuje skoraj stoletje dolg razvojni lok kranjskega podjetništva.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je kustosinja Gorenjskega muzeja Nada Holynski skupaj s še nekaterimi slovenskimi kolegi, kustosi za povojno zgodovino, orala ledino na področju raziskovanja in prezentacije novejših zgodovine (med njimi je bil tudi Muzej novejših zgodovine Celje s kustosinjo Rolando Fugger Germandnik, kjer smo leta 1987 odprli prvo stalno razstavo v Sloveniji, ki je odstirala sodobni, povojni čas). Strokovni delavci Gorenjskega muzeja Nadino delo nadaljujejo in nadgrajujejo, tudi z omenjenim katalogom, ki je delo sedmih avtorjev.

V uvodnem prispevku se seznanimo s prostorskim in demografskim razvojem mesta v 20. stoletju, ki je bil – podobno kot v drugih slovenskih mestih, ki jih je zajela industrializacija – posledica ugodne naravne lege in lege ob (v tem primeru gorenjski) železnici. V Kranju je proces urbanizacije imel za posledico izgradnjo novih sosesk in seveda demografsko rast in spreminjanje narodnostne strukture prebivalcev; slednja se je iz homogene spremenila v heterogeno – priseljenci so med vojnami prihajali iz manj razvitih predelov Slovenije, kasneje, zlasti po letu 1971, tudi iz drugih jugoslovanskih republik (leta 1991 je delež Neslovencev znašal okrog 20 %).

Osrednji del kataloga predstavlja stoletje industrializacije Kranja, ko so po prvi svetovni vojni (tudi) kranjski podjetniki izkoristili ugodne gospodarske in družbene razmere za ustanavljanje (zlasti industrijskih) podjetij, ki so temeljila na modernih gospodarskih idejah in vizijah. Veliko zaslug za to je imel leta 1921 izvoljeni liberalni župan Ciril Pirc, za njim pa ni zaostajal pod-

* Ciril Pirc ob izvolitvi za župana leta 1921.

jetnik Franjo Sirc. Vodilni kranjski mestni možje so navezali stike s konzorcijem čeških podjetnikov, ki so ravno takrat iskali nova tržišča. Edini pogoj Kranjčanov pri zagotovitvi zemljišč je bil, da morajo imeti nova podjetja sedež v Kranju in da čimprej začnejo s proizvodnjo. Sadovi teh prizadevanj in dogovorov so bili kmalu vidni, zlasti na področju tekstilne industrije (štiri velike tekstilne tovarne – Inteks, Jugočeška, Jugobruna, Tekstilindus – so zaposlovale dve tretjini kranjskega delavstva), s čimer je Kranj postal drugi najmočnejši center tovrstne industrije na Slovenskem, istočasno pa so bili v tem obdobju položeni temelji za kasnejšo še intenzivnejšo industrializacijo. Seveda je ta proces zaznamovalo spreminjanje podobe mesta in strukture njegovega prebivalstva (razslojevanje, priseljevanje iz zaledja; od leta 1929 do 1935 se je število delavstva iz 2000 povečalo na 4500). Delavske mezde so bile nizke, delavci so v glavnem delali na akord, pogoste so bile bolezni dihal in tuberkuloza, primanjkovalo je stanovanj, v tridesetih letih niso bile redke niti delavske stavke.

Znotraj tega obdobja, ko sta bili nosilki gospodarske prosperitete trgovina in industrija, način življenja pa se je odražal v meščanskih vrednotah, sta podrobneje predstavljena dva zaslužna moža – trgovec Ciril Pirc in industrialec Franjo Sirc. Ciril Pirc je v Kranju županoval kar 16 let – od 1921 do 1936 –, bil je tudi član Banskega sveta Dravske banovine. Njemu gre zasluga, da je povezal podjetne meščane, trgovce, obrtnike in industrialce za skupno dobro mesta. Pri tem ni šlo le za privabljanje

(tujih) investitorjev, temveč tudi za izgradnjo infrastrukture in šol, velike načrte pa je imel tudi na področju turizma (Kranj naj postane letoviško mesto), kjer pa svojih idej tudi zaradi polen, ki so mu jih metali pod noge, ni mogel uresničiti. Podobno je za razvoj mesta zaslužen Pirčev zet Franjo Sirc. Največja vrednota je postalo delo, oba, Pirc in Sirc, pa sta bila predstavnika razvojno naravnane gospodarske elite, ki je prispevala k industrializaciji in gospodarskemu napredku Kranja in Slovenije med svetovnima vojnama.

Druga svetovna vojna z nacistično okupacijo je seveda predstavljala cezuro v tem razvojnem procesu; tovarne so bile zaplenjene, veliko strojev odpeljanih, industrija pa se je preusmerila večinoma v vojaško proizvodnjo (npr. izdelava letalskih strojev, sestavnih delov za letalske bombe ter tekstila in obutve za nemško vojsko).

Sekvestracije, zaplembe in nato nacionalizacija so seveda sledile tudi po drugi vojni, v času socializma, samoupravnih parol in kolektivnega duha; med drugimi sta bili nacionalizirani tudi Sirčevi podjetji – njegova tekstilna tovarna je bila med vojno zaplenjena, ob koncu vojne ob umiku Nemcev tudi razstreljena, tiskarna Sava pa je predstavljala temelj bodočemu Gorenjskemu tisku. Nedvomno so bile tovrstne poteze političnih oblasti v veliki meri nepremišljene in krivične. Največje kranjske tovarne (Iskra, Sava, Tiskanina in Inteks – slednji sta se v začetku šestdesetih let združili v Tekstilindus) so dobile status državnih podjetij; med 57 slovenskimi podjetji državnega in 345 podjetji republiškega pomena je bilo kranjskih približno 5 %. Imena prej navedenih državnih podjetij nakazujejo, da sta po drugi svetovni vojni industrijski primat v Kranju prevzeli elektro (Iskra) in gumarska (Sava) industrija, ki sta postali pojem ne samo v slovenskem, temveč tudi jugoslovanskem prostoru, tekstilna industrija (Tekstilindus, Triglav, Gorenjska oblačila) je počasi doživljala zaton.

Industrijska ekspanzija je seveda potegnila za sabo že omenjeno priseljevanje, ki je vse do sredine osem-

desetih let potekalo iz celotne Jugoslavije. V novih soseskah so rasli novi stanovanjski bloki in individualne hiše, obenem se je dvigal življenjski standard. Ta trend se je tudi Kranju – podobno kot drugje – končal z nastankom slovenske države, ko številna podjetja niso bila več konkurenčna, s privatizacijo pa tudi tukaj niso imeli srečne roke. S tem je bilo sklenjena stoletje dolgo obdobje industrijskega razcveta.

Na primeru Industrije bombažnih izdelkov, ene najuspešnejših kranjskih tovarn, je predstavljen kranjski model samoupravljanja, ki je zaradi direktorja Franca Omana odstopal od tipičnega, tako zaradi izkoristka delovnega časa in visoke storilnosti kot tudi lojalnosti zaposlenih svojemu podjetju. Portret Omana je – poleg portretov Franca Puharja (partizana, politika in nekdanjega župana Kranja) in Ljuba Sirca (kot sin Franja Sirca je bil obsojen na Nagodetovem procesu, danes živi v Veliki Britaniji) – osvetljen v posebnih prispevkih. Avtorji kataloga so namreč na podlagi osebnih zgodb posameznikov odstirali tančice časa in okoliščin, ki so prejšnje elite zamenjale z novimi. S temi portreti se Gorenjski muzej vključuje tudi v slovenski projekt Pot domov, katerega nosilec je Muzej novejšje zgodovine Slovenije in pri katerem sodeluje vrsta slovenskih muzejev.

Katalog je dragocen prispevek k poznavanju novejšje in sodobne zgodovine Kranja. Njegova odlika je bogata likovna (fotografska) opremljenost, nazoren je grafični prikaz razvoja kranjskih tovarn skozi celotno 20. stoletje. Sama pa sem v njem pogrešala sintezo kranjskega stoletnega razvojnega procesa, pa tudi primerjavo Kranja z drugimi slovenskimi mesti, kar bi vpetost Kranja v slovenski prostor natančneje umestilo (omenjena je le primerljivost Kranja z razvitimi evropskimi državami v petdesetih letih). Izjemen gospodarski razcvet Kranja je namreč v 20. stoletju, po obeh velikih vojnah, bil pogosto podoben, je pa v marsičem tudi odstopal od ostalega slovenskega prostora.

Marija Počivavšek